

DİJİTAL PANDEMİ GÖZETİMİ, BEDEN POLİTİKALARI VE EŞİTSİZLİKLER

Nurhak Polat

Covid-19, dijital gözetim, takip ve izleme teknolojilerinin hayatımızdaki yerini değiştirmiş gibi görünüyor. Bir yandan, distopik ve despotik anlatılar güçlenirken, diğer yandan biyopolitika (yani beden, yaşam, hayatta kalma ve birlikte yaşamaya dair her şey) çeşitli etik ve teknik tartışmaları tetikliyor. Bu yazı, dijital gözetim uygulamalarındaki ve veri politikalarındaki değişiklikleri tartışıyor. Aynı zamanda, bu uygulamaların otoriterleşmeyle ve mevcut sosyal eşitsizliklerle bağlantısına değiniyor.

Digital Pandemic Surveillance, Body Politics and Inequalities

Covid-19 seems to have profoundly changed the role of digital surveillance, tracking and monitoring technologies. On the one hand, dystopian and despotian narratives are becoming stronger. On the other hand, biopolitics (i.e., everything about the body, life, survival and solidarity) triggers various ethical and technical controversies. This article discusses changes in digital surveillance practices and data politics. It also offers a commentary on different dimensions regarding authoritarian tendencies and existing social inequalities.

“Her pandemi hastalığa neden olan bir mikroorganizmanın bir insanla karşılaşmasından doğar. Bu karşılaşma, pandemiye yol açan ve onun sonucu olan olaylar kadar aynı anda meydana gelen bir dizi başka olayla da şekillenir – hatta hava durumu, ekmeğin fiyatı ve mikrop algısı, beyaz adamlar ve cinler de dahil. Salgın kendi çapında ekmeğin fiyatını, mikroplara karşı tutumu, beyaz adamları ve cinlere bakışı –ve hatta bazen havayı da– etkiler. Bu sadece biyolojik değil, aynı zamanda sosyal bir fenomendir; tarihsel, coğrafi ve kültürel bağlamlarından koparılamaz.” (Spinney 2018, 14)

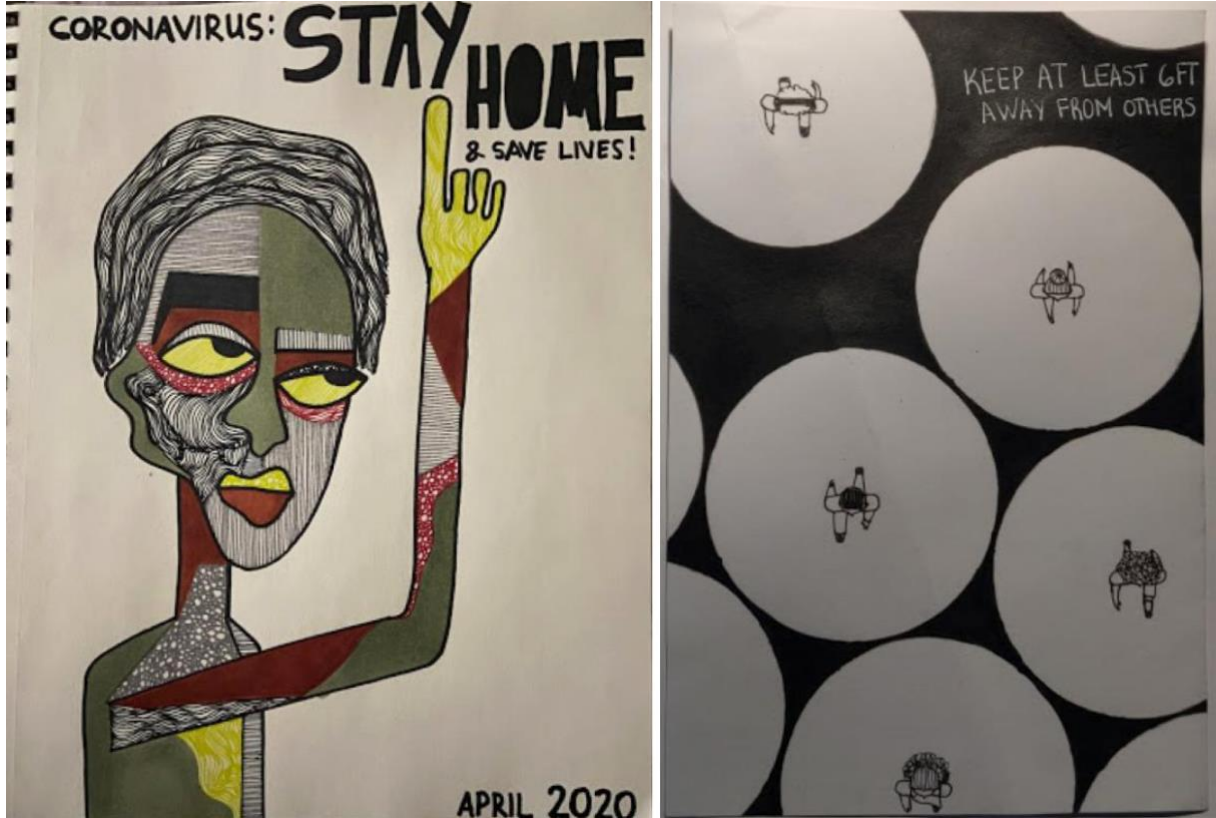
Bu etkileyici tasvir Laura Spinney’in 1918’deki İspanyol Gribi adıyla anılan, esasen hiç de İspanyol olmayan pandeminin izini süren kitabından. Salgınlar beden ve virüsün karşılaşmasından ibaret değildir, bir dizi öncel ve ardıl olayların da sonucudur diyor. Çünkü, bedenler ve virüsler bağlamdan, zamandan, mekândan ve ilişkilerden kopuk karşılaşmazlar. Covid-19’a bağlı global salgın da bir dizi öncel ve ardıl olaylar silsilesinin sonucu. Spinney’in saydıklarına çok benzer üstelik. Hâlâ, ekmeğin fiyatı, viral (!) algılar, toplumsal cinsiyet ve konuma bağlı dezavantajlar, iktidar ve sınıf, inançlar veya hurafeler yapıcı ya da yıkıcı rol oynuyorlar. Evet, hava da dahil, iklim ve ekolojik krizler de. Aldığımız ve alamadığımız nefes

de. Amerikalı siyah George Floyd'un katli ve sonrasında yaşananların gösterdiği gibi ırkçı devlet ve polis şiddetinin gasp ettiği nefesler. Cinlerin yerine herkes istediği şeyi sayabilir; ben pandeminin dijital ve analog sokaklarında dolanan virüse ve virüs-beden ilişkisine dair hurafeleri ve eğilip bükülmüş 'gerçeklikler'i eklemeyemeyeceğim. 21. yüzyılın salgınlarının dijital bağlamdan azade düşünülemediği aşikâr. Dolayısıyla, Covid-19'un viral izlerini bedenlerde, evlerde, sokaklarda ve sınırlarda süren dijital ve biyometrik gözetim teknolojileri de listeye eklenmeli.

Virüsün turnusol kâğıdı işlevi gördüğü sıkça söylendi. Pandeminin yarattığı güvensizlik ve belirsizlik ortamına verilen yanıtlar bu anlamda manidar. 'Olağanüstü durum' anlık, merkezi ve şeffaf olmayan karar mekanizmalarını dayattı. Birçok ülkede, geçici ve belirsiz bir süre için, pandemi yasaları yürürlüğe girdi ve parlamenter işleyiş daraltıldı veya zayıfladı. Geçici tecrit sürecini ulusal birlik ve kapanma çağrıları, daha çok sınır ve hareket kontrolü talepleri ve uygulamaları takip etti. Bireysel ve kitlesel gözetim ve denetim artarken, "virüse karşı savaş" söylemleri ile ulusalcı, militarist, kitlesel denetime dayalı ve popülist-otoriter politikaları güçlendiren senaryolar devreye girdi (Halikiopoulou 2020, Robles 2020, Polat 2020). Trump, Erdoğan, Orban, Bolsonaro ve Netanyahu gibi otoriter-popülistler, pandemiye mücadelede ve gözetim rejimlerinin kendi lehlerine genişletilmesinde 'fırsata' dönüştürmeye çabalyorlar. Ben bu yazıyı yazarken dünyanın birçok ülkesinde serbestiler uygulamaya konuldu. Gündelik hayat pandemi "normalliğine" büründü. Aynı zamanda ikinci dalga başladı gibi görünüyor. Dünya çapında 900 binden fazla kişi hayatını kaybetti. Nüfusun özellikle kırılğan, dezavantajlı ve katmanlı ayrımcılık ve şiddete maruz bırakılanları pandeminin yükünü sırtlamaya ve çöken sağlık sistemlerinin bedelini ödemeye devam ediyorlar. Beraberinde, dayanışmanın –pencerelerde, dijital ağlarda ve sosyal mesafeli protestolarda da olsa– mümkün ve gerekli olduğunu da gördük. Dijital balonlarında ve sürekli gözetim altında özgür olduğuna inanan (kimi) modern bireylerin, halk sağlığı mı kuaför özgürlüğü mü gibi absürt bir ikileme kapılabileceklerine, –sayıları az da olsa– kimilerinin her şeye rağmen ısrarla kuaförü seçebileceğine de şahit olduk. Pandemi, sistem hatalarının, muktedirin zayıflıklarının ve çıkmazlarının da altını çizdi. Bir yandan toksik ve alaycı erkeklikler, sağ-popülist toplumsalcılık, bireyci özgürlük anlayışlarının yıkıcı etkisini gösterdi. Diğer yandan, etrafı telaşa veren biyopolitik (yani beden, yaşam ve ölüm-kalıma dair her şey) güvenlik rejimlerinin çıkmazlarını açık etti. Demokratik toplumun, dayanışmanın ve bir arada yaşamının temellerinin sınındığı bir *dönemeçte* olduğumuzu hissettirecek olaylara her gün bir yenisi ekleniyor. "Yeni normallik" söylemleri ister istemez bu olaylar silsilelerini ve onlara verilen toplumsal yanıtları ve çelişkileri kapsıyor. Hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, kendimize, bedenlerimize, virüslere ve salgınlara dair algılarımızın tamamen değişeceği bir normalden mi bahsediyoruz? Olağanüstü durumun getirdiği güvenlik kaygıları ve biyopolitik düzenlemeler otoriter ve totaliter gözetimin süreklileşmesine kapı aralayabilir mi? Google,

Apple, Facebook, Amazon ya da Alibaba gibi teknoloji devlerinin dijital vizyonlarının ve veri siyasetlerinin hâkim olacağı bir normale mi hazırlanıyoruz? Bu yazı, bu ve benzeri sorulara dair kişisel bir yorumu içeriyor. Dijital-biyometrik gözetim rejimleri ve veri siyasetindeki dönüşümleri değerlendirirken, bunların otoriterleşme ve var olan toplumsal eşitsizlikler ekseninde tartışılmasının farklı boyutlarına değiniyor.

Otoriter biyoiktidar, güvenlik kaygıları ve beden politikaları

Colorado Üniversitesi'nden Susannah Drake'in Covid-19 ile ilgili bir dersinde öğrencilerin çizdiği posterler, Places, 2020 (<https://placesjournal.org/article/field-notes-on-pandemic-teaching-5/>)

Dijital teknolojiler bedeni biyolojik parçalarına ayırmayı, bedenler ve gerçek bireyler arasında bir eşleştirme yapmayı, böylece bireylerin ve toplulukların izlerini sürüp onları takip etmeyi kolaylaştırdılar (Maguire 2009). Son yıllarda algoritmalar, yapay zekâ ve büyük veri (*big data*) takip, gözetim ve veri sistemlerinde muazzam değişikliklere neden oldular. Veriden beslenen dijital ağlar, sosyal medya, akıllı aletler, binalar ve şehirler toplumsal ve siyasal yaşamı dönüştürmeye devam ediyorlar. Kitlesele gözetimin yeni biçimlerine ve süreklileşmesine de kapı aralıyorlar. Google, Amazon, Apple ve Facebook gibi “veri koparan” (*data-extractivist*) teknoloji devleri veriyi bilgiye, bilgiyi kâra ve iktidara dönüştürüyorlar. Weir ve Mykhalowskiyö (2010) “alarmda bir dünya” (*world on alert*) kurgulandığını iddia ediyorlar. Bu dünyada özgözetim ve sayılara endekslenmiş beden algısı teşvik ediliyor. Bedenleri ve bireyleri kendilerinin “veri nüshası” (*data double*) (Los 2006, 74) olarak kurgulayan

biyometrik gözetim rejimleri güçleniyor. Güvenliğin tehlikeye girdiği her durumda bu kurgu aktive ediliyor. Pandemiler gibi olağanüstü durumlarda, toplumları istatistik risk gruplarına ayıran, bedeni biyolojik tehde indirgeyen ve krizleri sayısal bütünlükler ve onlardan sapmalar olarak kodlamaya meyilli gözetim rejimleri hız kazanıyor ve beden politikaları sınanıyor. Giorgio Agamben, aceleci bir tavırla, bu süreçte bireylerin hukuki varlıktan “çıplak yaşam” a (*bare life*) indirgelediği olağanüstü durumun süreklileşeceğini ve totaliter denetimin mutlaklaşacağını iddia etti (Agamben 2020).² Yuval Noah Harari, “deri üstünden” işleyen gözetimin pandemiyle birlikte “deri altı” nı da kapsayacak şekilde genişletileceğini savundu (Harrari 2020). Naomi Klein (2020) temassız bir geleceğin inşasından ve “Ekranlı Yeni Düzen” den bahsediyor. “Yeni normal” in her hareketi, sözü ve ilişkiyi izlenebilir, takip edilebilir ve veriye dönüştürülebilir bir biçimde kurgulayan Google, Apple, Amazon gibi teknoloji devlerinin “silikon tahayyüllerine” teslim edileceği uyarısında bulunuyor. Bunun, devlet ve teknoloji devleri işbirliğiyle vatandaşlık hakları, demokratik angajman ve veri koruma kanunlarının devre dışı bırakılmasının başlangıcı olabileceğini ekliyor. Toplumsal yaşama, dayanışmaya ve mücadelenin olanaklarına dair tartışmanın önemini vurguluyor. Klein’e göre bu işbirliğinin mottosu Steer Tech’in CEO’su Anuja Sonalker’i açıklamasında gizli: “insanlar biyolojik tehdittir, makineler değildir.” Bu mottunun, kamusal kaygıları yeni bir distopik kılıfa bürüdüğünü ve temasın kendisini sorun olarak kodladığını belirtiyor. Böylece, daha az temas ve daha çok gözetim prensibine dayan bir geleceğe toplumsal ve finansal yatırım da tek seçenek olarak sunuluyor. Bunlar pandemik veri siyaseti ve biyopolitik gözetim rejimlerinde kalıcı ve geriye dönüşün mümkün olmadığını öngören senaryolardan sadece bazıları. Bu senaryolar beden, hayatta kalma ve birlikte yaşamaya dair her şeyin pandemi ile birlikte farklı bir teknik ve etik boyutta tartışıldığına da işaret ediyorlar (Philippopoulos-Mihalopoulos 2020, Chandler 2020, Sotiris 2020). Hangi biyopolitik kurguların, söylemlerin, veri siyasetinin ve teknolojik olanakların ağırlık kazanacağı ve hatta kurucu olacağına dair bir tartışmayı da alevlendiriyorlar. Ancak, distopik ya da despotik anlatımlara mahkûm değiliz. Aksine, olumlayan ya da şüpheli dogmatik anlatılar veri teknolojilerinin hayatımızdaki rolüne, bilhassa toplumsal, siyasal, biyopolitik ve etik boyutlarına dair tartışmaları gölgeliyorlar.³

Gerçek şu ki, şimdiden dijital gözetim, takip ve izleme teknolojilerinin hayatımızdaki yeri dönüştü. Başta Çin, İsrail ve Kore gibi dijital gözetim sektörünün güçlü olduğu ülkelerde pandemi mücadelesinde hızlı bir şekilde dijital destekli takip ve izleme modelleri geliştirildi. *Corona App*’leri, cep telefonlarına yüklenen izleme uygulamaları (*tracking applications*) birçok ülkede virüs ve bulaş takibinde en önemli araçlardan biri olarak kabul gördü. Türkiye’de benzeri HES (“Hayat Eve Sığar”) olan veri bildirimine dayalı dijital izin ve karantina denetimi uygulamaları başladı. Bunlar, “evde kal”, “sosyal mesafe,” “fiziki temassız hayat” çağrılarında uyulup uyulmadığını kontrol altında tutmayı, ihlalleri tespit ve takip etmeyi mümkün kılıyorlar. Viral izlerin takibini –en azından bir süre için– süreklileştiriyorlar. Kaçınılmaz

olarak veri siyasetinde global bir dönüşüm var. Veri siyasetinden kasıt, bireysel ve kitlesel düzeyde veri toplanması, değerlendirilmesi, depolanması, kullanılması ve geri bildirimini kapsıyor. Bu tabii ki, yasal düzenlemeleri, söylemleri ve gelecek tahayyüllerini de içeriyor. Ülkeden ülkeye hatta kentten kente farklı olmakla beraber, pandemi ile birlikte veri sistemleri bulaş ve hastalık seyirlerini, temasları, bireysel ve toplumsal hareketlilik ve davranış biçimlerini, itaat ve kurala uyma(ma)yı da kapsayacak şekilde genişledi. Devletler ve hükümetlere bilgi ve veri üzerinde genişletilmiş erişim ve otorite sağlanıyor: mobil telefon bilgileri, GPS, sosyal medya, sınır geçişleri, yaygınlaşan Korona uygulamalarında (gönüllü ya da zorunlu) paylaşılan kişisel sağlık bilgileri gibi (French & Monaha 2020). Birçok ülkede “virüs zincirlerini” belirleme ve “hareket profilleri” oluşturma amacıyla aylardır dijital ve analog izler sürülüyor. Hedef, kişilerin ve toplumların pandemi koşullarına uygun özkoruma mekanizmasını geliştirmesi. Ancak, genel salgın tedbirleri kadar teknolojik tedbirler ve uygulamalar da etik ve hukuki birçok soruyu ve tartışmayı körükliyorlar.

Dijital gözetim devletinin halihazırda güçlü olduğu ülkelerde pandemi yönetimine dair sistemler var olan dijital altyapıya ekleniyor ve kontrol sistemleri ile el ele gidiyor. Covid-19’un ilk tespit edildiği yer Çin bu anlamda ilk örnek oldu. Çin son yıllarda dijital otoriter-gözetim devleti denince ilk akla gelen ülke. Kamusal alanın dijital ve biyometrik gözetim ve “sosyal kredi sistemi” için laboratuvara dönüştüğü ülkede, vatandaşların hareketleri ve davranışlarının kesintisiz gözetlendiğine, iyi ve kötü vatandaşlık ölçütlerine göre puanlandığına ve dijital bir hesapta tutulduğuna dair sayısız rapor var. Bunlara göre, vatandaşların toplumsal konumları, kamusal ve kurumsal alandaki hakları dijital vatandaşlık puanına endekslenmiş durumda. Çin pandemi yönetiminde bu dijital-otoriter aygıtların hemen hepsini seferber etti. Diğer ülkelerde de kamusal alanda hareketliliği izne bağlayan ve teması takip eden yöntemler pandeminin başından beri uygulanıyorlar. İtalya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler kâğıt ya da SMS yoluyla evden çıkışları izne bağladılar ve kapanmayı bu şekilde kontrol altında tuttular. Polonya, benzeri bir takip yöntemini karantinada olanlara zorunlu kılan, kişisel veri kayıtlarını kurumsal erişime açık olmak kaydıyla altı yıl süresince saklamaya yönelik bir sistem kurdu. Medyaya yansıyan bilgilere göre, sistem “*selfie*”ler üzerinden karantina kurallarının ihlalini kontrol etmeyi de içeriyor. Güney Kore, Akıllı Şehir Veri Sistemlerini devreye soktu. Türkiye’de HES kodu ve “Güvenli Alan Uygulaması” bireysel ve kamusal alandaki hareketliliği merkezi bir takip ve kayıt sistemine dönüştürdü. Ancak, kurum ve kuruluşlara, işyerlerine ve işyeri sahiplerine bilgi tarama ve kişi izleme imkânı da sağlıyorlar. Girilen veriler üzerinden risk bölgeleri oluşturulabiliyor. Konum paylaşımına izin veren kullanıcılar, risk bölgelerine yaklaştıklarında uyarılıyorlar ya da kendileri risk haritasına erişebiliyorlar. HES, karekod (*QR-code*) yardımıyla bireysel ve toplu risk sorgulamasına sadece olanak sağlamıyor, yeni düzenlemelerle beraber bunu zorunlu hale de getiriyor. Mekânlara giriş çıkışlar kayıt altına alınabiliyor; belli bir alan içinde riskli ya da pozitif test

sonucu olan kişi sayısı böylece takip ediliyor. Kurumlar ve işyerleri ziyaretlerde HES kodu talep edebiliyorlar ve kendileriyle paylaşılan kod üzerinden toplu ve düzenli sorgulama yapabiliyorlar. Diğer yandan, uygulamanın “ailem” ve “İhbarda Bulun” gibi fonksiyonları ailevi ve toplumsal kontrolü sistemin içine dahil ediyor. Bu anlamda, veri mahremiyeti ve kişisel bilginin gizliliği mefhumu kadar, seçilen dil (ihbarda bulunma gibi) ve kategoriler de önemli. T.C. kimlik numarası zorunluluğu vatandaşların iş hayatı, bakım ve sağlık, seyahat ve tüketim gibi hemen her yerde izlerinin sürüldüğü ve kurumlar arası veri paylaşımını rutinleştiren e-devlet sistemine bağlı işliyor.

Pandemi yönetiminde dijital takip ve izlemede “dijital demokrasi” yaklaşımına dayanan modeller de var. Tayvan’daki katılımcı dijital toplum ve açık kod (*open source*) bazlı pandemi yönetimi bu anlamda bir örnek model olarak sunuluyor. Bu bilhassa merkezi olmayan, sivil *hacker*ların, dijital aktivistlerin, ilgili sivil toplum yapılarının ve vatandaşların geniş katılımı ve erişimi ile hayata geçirilebilecek daha demokratik bir biyopolitika ve veri siyasetini öngörüyor.⁴ Almanya’nın görece geç (haziran ortasında) uygulamaya başladığı Koronavirüs-uyarı-aplikasyonu (*Corona-Warn-App*) dijital demokrasiye dair olmasa da ilginç bir örnek. Uygulama, veri gizliliği, gözetim ve denetim yasaları ve düzenlemelerinden dolayı, *bluetooth* teknolojisi ile piyasaya sürüldü. Uygulama hem “veri bağıışı” prensibine dayanıyor hem de temas halinde akıllı telefonlar arasında *bluetooth* ile dijital kodlar iletiyor. Uygulamaya kişisel ve kurumsal bilgi aktarılabilir. Ancak, kişisel bilginin aktarımı gönüllülük ve “veri bağıışı” bazında yürüyor. Temas takibi ise minimum düzeyde tutuluyor; “riskli karşılaşma” durumlarında cep telefonu sahibi kişiye anonim bilgi iletiliyor ve kişi karşılaşmanın risk boyutu, “alarm seviyesi” hakkında uyarılıyor ve atılacak adımlar konusunda bilgilendiriliyor. Örneğin, yeşil uyarı “düşük risk”, kırmızı uyarı test yaptırmak için kurumlarla bağlantıya geçmeyi gerektiren “yüksek risk”. Tüm sistem Sağlık Bakanlığı ve Robert Koch Enstitüsü üzerinden merkezi bir şekilde idare ediliyor. Prensip, uygulama telefonların veri tabanlarına erişime kapalı işliyor; bireylerin kişisel bilgileri ve dijital izleri (IP adresleri, internet ve sosyal medya hareketleri gibi) aktarılmıyor. Veri koruma ve pandemi yönetimine yönelik düzenlemeler ise verilerin pandemi dışı amaçlarla devlet ya da teknoloji firmaları tarafından depolanması, kullanılması ve aktarılmasını sınırlıyor.

Bu tabloya bakarsak, Covid-19 ile beraber biyometrik ve viral gözetim biçim değiştiriyor. Normalleşmeden bahsetmek için henüz çok erken, buna işaret eden veri yok. Pandemi yönetimindeki belirsizlikler ve öngörülemez adımlar çıkarımları ve öngörülere zorlaştırıyor. Herhangi bir öngörü aceleci ya da indirgemeci olma riski ile karşı karşıya. Ancak, gündelik hayatın viral gerçekliklere göre organize edildiği bir süreçte, bunu kolaylaştıracak her türlü araç ve teknoloji kısmi ve geçici de olsa normalleşebilir. Antropolog Miriam Ticktin (2020) beden ve biyolojik veri insana dair hakikat kaynağı olarak görüldüğü için “bedeni ölçen teknolojilere ve bu teknolojileri üreten insanlara ve sistemlere mesnetsiz bir güven”in

körüklendiğinden bahsediyor. Pandemi koşulları bu güvenin tazelenmesine yol açabileceği gibi, var olan dijital tekelleşmeyi de güçlendirebilir. Yani mesele, izleme uygulamaları (*tracking applications*) ve dijital teknolojilerin pandemi mücadelesinde kullanılması değil. Kuşkusuz, pandeminin kontrol altına alınmasında viral ve bedensel takip ve kayıt altına alma önemli. Dijital teknolojiler bu anlamda artan veri ihtiyacını toplumsal cinsiyet ve yaş farklılıkları ile sosyo-ekonomik konum ve farklılıkları da dikkate alarak daha efektif ve hızlı bir şekilde gidermeye olanak sağlayabilirler. Klein'in ve diğerlerinin uyarılarına kulak verirsek, devlet-teknoloji devleri işbirliğinde nasıl bir biyopolitik güvenlik ve eşitlik kurgulandığı önemli bir soru. Dijital teknolojiler viral "savaş"larda nasıl bir "silah" olarak kodlanıyorlar? Kalıcı değişikliklere ve sürdürülebilir çevre, yaşam ve güvenlik politikaları gütmeye başladığımız süreçte kaybetmeye mahkûm olduğumuz bir savaşta güvenliğin "karikatürize" (Latour 2020) edilmesi mi söz konusu? Beraberinde nasıl bir dijital veri siyaseti geliyor? Covid-19 mücadelesinde "bohçadaki" hangi kriz, kaos ve felaket senaryolarından besleniliyor? Şu ana kadar pandemi gözetimi ve denetimi bohçada 11 Eylül İkiz Kuleler saldırısından sonra oluşan global güvenlik rejimlerinin mirasından besleniyor (Polat 2020). Ve bu rejimler "yerine göre" insanları biyolojik-viral tehdit, hedef, suçlu ya da gözetimin nesnesi ilan ediyor. Pandemi yönetiminin çeşitli "gözetim mecraları"nda (*sites of surveillance*) (Lyon 2007) yarattığı ve yaratacağı dönüşümler bu anlamda önemli. Bu mecralarda vuku bulan uygulamalara ve dolaşıma giren söylemlere bakmak gerekiyor. Hangi bedenlerin hedeflendiği, gözetildiği ve dışlandığı, biyopolitikanın "sonsuz şekillendirilebilirliği"ni (Los 2006, 76) hedefleyen totaliter bakışa nasıl iliştiirildiği ile ilgili.

Viral senaryolar, garabet dolu bir rekabet, imtiyazlar

Kabul edelim ya da etmeyelim, bedenler ve nihayetinde onların viral izleri çoğu zaman yaşamsal bir önemle birbirine bağlı. Pandemi krizinin başından beri buna dair tartışmalar belirgin bir şekilde yön değiştirdi. Evde, sokakta, ekranda ve sanal yaşamdaki özgürlükleri, denetimi ve özellikle de viral beden ve biyososyal izlerin takibini belki daha önce hiç olmadığı kadar yoğun bir şekilde tartıştık. İzlerimiz, dijital ve analog, anlamını değiştirdi. Pandemi, benzersiz bir dijital panoptik düzenle karşı karşıyaymışız algısını güçlendirdi. Çevrimiçi kapanma ile birlikte bir nevi Jeremy Bentham'ın panoptikumuyla, yani her yerde ve sürekli uyanık gören göz altında yaşamla karşı karşıya kaldık. Hatta, özellikle 'corona şüpheli' çevrelerde, "coronoptikum" söylemleri dolaşıma girdi. Olağanüstü hâl ve "yukarıdan" pandemi yönetimi distopya toplumlarına ve otoriter devletlere dair anlatıları tetikledi. George Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* ve Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* romanlarına atıfla, bireyselliklerin yerini mutlak kontrolün aldığı, gözetimin süreklileştiği, teknolojinin bireysel, toplumsal ve siyasal alanları belirlediği anlatılar dolaşıma girdi.

Tüm bu çağrışımlar ve anlatımlar, demokrasi ve gözetimin “her zaman bir gerilim içinde” (Lyon 2015, 125) olduğunu hatırlatıyor. Dolayısıyla, tüm tarihi ve ulusal farklılıklara, ölçütlere ve deneyimlere rağmen pandeminin hemen her yerde demokrasi, otoriterlik, güvenlik ve dayanışma ekseninde tartışılması manidar. David Lyon’un bahsettiği bu doğal gerilim, sosyal medya, biyometrik izleme, güvenlik kameraları, “şeylerin interneti” (*Internet of Things*) ve 5G gibi gelişmiş mobil ağları kapsıyor. Aynı zamanda totaliter bir dijital veri sistemi (*big data*) tarafından izlenme ve manipüle edilme anlatılarına dayanıyor. Ancak ne dijital veri sistemlerinde ne de pandemik veri siyasetinde topyekûn işleyen bir gözetim toplumundan bahsedebiliriz. Bu doğrudan dijital teknolojilerin ya da totaliter gözetimin hangi alanlarda ve gözetim mecralarında nasıl işletileceği ve etkili olacağı ile bağlantılı (Lyon 2015). Kesişimsel (*intersectional*) bakış açısından değerlendirdiğimizde bu tespit de yetersiz. Dijital veri teknolojilerinin toplumsal eşitsizliklerden bağımsız işlemediği yeni bir gerçek değil. Bu teknolojiler, özellikle de global dijitalleşme ve veri siyaseti bağlamında, sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet, yaş, ten rengi, sosyo-ekonomik durum gibi özelliklere göre farklı işliyorlar. Geçmişten bugüne (ırkçı, cinsiyetçi ve paternalist/korumacı) kodlardan ve normlardan bağımsız işlemiyorlar. Herkesi aynı şekilde kapsamadıkları gibi aynı şekilde de hedef göstermiyor ya da dışlamıyorlar. Aksine, ayrıcalıkların gözetilmesine ve katmanlı dezavantajlı konumların, kırılabilirliklerin ve eşitsizliklerin yeniden üretilmesine hizmet edebiliyorlar. Kimilerinin bedeni ve sosyal varlığının garanti altına alınması gözetimin amacı, görünmez kılınan “diğer”lerinin ise –görünmez kılındıkları oranda– hedefi olabiliyor. Dijital veri sistemleri erkek, beyaz, orta sınıf bireyi gözetiyor ve “toplumsal cinsiyete dair veri boşlukları”na dayanıyorlar. Bilhassa kadını “çifte görmezden gelme” (Criado-Perez 2019) tehdit, felaket ve olağanüstü durumlarda kendini gösteriyor. Yaş, ırk/etnisite, bedensel ve fiziksel kırılabilirlikler, melekeler ve yatkınlıklara dayalı toplumsal konumların ve katmanlı eşitsizliklerin göz ardı edilmesinin temelinde de benzer dinamikler yatıyor. Gözetimin nesnesi olarak çıplak beden, birçok araştırmacının belirttiği gibi, sömürgecilik geçmişinden, patriarkal düzendeki toplumsal

“Büyük veri sizi izliyor” yazılı bir çıkartma, *Towards Data Science*, 2018 (<https://towardsdatascience.com/the-new-age-of-data-science-725c7b27ac08>)

konumlardan, risk ve güvenlik hesaplamalarından, ulusal ve toplumsal sınır rejimlerinden bağımsız bir beden değildir (krş. Browne 2015).⁵ Hangi bedenin ‘yerine göre’ biyolojik-viral tehdit, hedef ya da suçlu olarak kodlanacağı bedensel-konumsal kırılabilirlikleri üreten katmanlı eşitsizliklerden beslenir. Bilhassa pandemi koşullarında, toplumsal risk, halk sağlığı ve güvenliği hesaplamaları ve sınır rejimlerinde buna şahit olduk. Haklar imtiyazlara dönüşürken, “sistemin taşıyıcıları”

söylemlerinde olduğu gibi eşitsizlik ve güvencesiz yaşamlar daha da görünür hale geldiler. Ancak, çoğu zaman bunları üreten koşullar toplumsal dayanışma, kahramanlaştırma ve pandemi hikâyeleri içinde görünmez kılındı. Diğer yandan, David Chandler'ın bir yazısında belirttiği gibi, “Koronavirüsün ortaya çıkarttığı ve açık ettiği güvenlik açıkları merceğinden bakıldığında, yeni bir sosyo-etik normatif değer biçme” peydah oldu. Bu değer biçme de “(genellikle beyaz, erkek) imtiyazlar lehine ve (genellikle beyaz-olmayan, erkek-olmayan) kırılmalıklar pahasına” gerçekleşiyor (Chandler 2020).

Bu, bir süredir demokrasi, gerçek, bilim ve teknoloji etrafında dönen garabet dolu bir rekabette de kendini gösteriyor. Sosyal medya ve diğer mecralarda gelişen “koronavirüs inkârcı” ve “histerik-hijyen devlet”lerine karşı hareketlenmeler bunun belki de en uç noktası. Ülkeden ülkeye ve kentten kente farklılık gösteren bu eylemlere ve online gruplara tıbbi uzmanlar, sağ popülist ve aşırı sağcı gruplar, aşı karşıtları, alternatif ya da ezoterik yaşam sürenler, muhafazakârlar, komplo teorilerine inananlar ve herhangi bireysel nedenlerden korona tedbirlerine karşı çıkan ‘sade vatandaşlar’ katılıyor. Örneğin, Almanya’da bu hareketlenme “anayasal haklar (*Grundrechte*)⁶ savunuculuğu” söyleminde birleşti. Bilgi ve argümanlarını bilhassa sosyal medya ve “alternatif medya” kanallarında dolaşımda olan virüse, virolojiye ve viral olağanüstü hale dair anlatılara dayandırıyorlar. Özgürlük söylemleri ve talepleri haktan ziyade bireysel imtiyazları gözetiyor. ‘Herkesin kendi bacağından asıldığı’ neoliberal bireycilik mirasından (Robles 2020) besleniyorlar. Sosyal ve bedensel kırılmalıkları görmezden gelen tutumlar, böylesi bir ortamda yaşam ve güvenlik gibi en temel evrensel insan haklarını hiçe sayan söylemlerle buluşabiliyor. Google, Microsoft, Bill ve Melinda Gates gibi figürlere işaret ederek, Koronavirüsün “dijital diktatörler”in, dünya elitlerinin ve politikacıların “herkese zorla

Amerika Birleşik Devletleri’ndeki protestolardan fotoğraflar, Redfish, 2020
(<https://twitter.com/redfishstream/status/1255484870060584961?lang=en>)

çip yerleştirmek” için bir komplosu olduğunu dillendiriyorlar. Farklı grupları ve söylemleri bir araya getiren ortak payda, birçok şeyin yanı sıra kapitalist ve dijital dünyanın ürettiği krizler ve güvensizlikler. Teknoloji ve bilim karşıtlığı, popülizm, alternatif gerçekler, komplo teorileri ve dijital çağa özgü kaygılar ve anlatılar yan yana geliyor ve hatta iç içe geçiyor. Lyon’un bahsettiği gözetim ve demokrasi arasındaki gerilime dönersek, bu tarz bir iç içe geçme ya da yan yana durma hali manidar. Diğer yandan, viral olağanüstü hallerde ölüm ve kalıma dair değer biçme (sağlık ve güvenlik, bir arada yaşam ve

dayanışma, beden ve özlük hakları gibi) ve söylemlerdeki dönüşümleri kapsıyor.

Yazının başında alıntıladığım Spinney’i hatırlamakta fayda var. Pandemi koşullarını ve farklı deneyimleri etkileyen olaylar silsilesi, öncül ya da ardıl dinamiklerin hepsi bunda etkili: sağlık sistemi, ekonomik çıkmazlar, güvencesizlik, bakım ve toplumsal cinsiyet rejimleri, dayanışma ve de pandemi dönemlerinde çok daha acı bir şekilde kendini gösteren biyososyal bağlar,

bedenler arası ve ötesi ilişkiler hakkındaki algılarımız. Bir yönetim meselesi olarak pandemi, bürokratik, etik ve biyopolitik belirsizlikleri barındırıyor. Yeni biyoviral sınırlar çizilirken, var olan toplumsal eşitsizlikler, siyasal çalkantılar, bilgi ve veri siyasetine dair çekişmeler derinleşebiliyor. Örneğin, antropolog Ticktin’i tekrar etmek gerekirse, Koronavirüs Avrupa’nın biyometrik gözetim teknolojileri ile donatılmış duvarlarının kalınlaştırılması için vesile sunarken, mülteciler kendi viral güvencesizliklerine ve kırlanlıklarına terk edildi. Kameralar, akıllı gözetim teknolojileri ve dijital ağlarla donatılan şehirlerde ve

Antik Roma’da kölelerin boynuna takılan plaka vs. MESS’in MESS-SAFE tasarımı

ülkelerde kimin yaşam hakkının gözetildiği, hangi bedenlerin görünür olduğu ve önemsendiği önemli. Pandeminin başından beri, polis şiddetiyle öldürülen Breonna Taylor ve George Floyd’un öldürülmesinden sonra yaşananlar ve BLM (*Black Lives Matter*) hareketi bunu gösterdi. Diğer yandan, Türkiye’deki HES (Hayat Eve Sığar) benzeri sistemler viral güvenliği sistemin işlemesine endeksliyor, korunaklı bireysel alanı hak değil imtiyazlar üzerinden kuruyor. Evin herkes için güvenli bir sığınak olmadığı hesaba katılmıyor ve toplumun çok farklı kesimlerinin hayatı eve sığdırma lüksüne sahip olmayacakları da göz ardı edilebiliyor. Koronavirüs ile mücadele kapitalistlere ayaklarına takılan iş ve güvenlik yasalarını ötelemek için vesile sunuyor. Sistemin yükünü taşıyanların sağlıkları değil, aksine kendileri dijital takibin ve gözetimin hedefi haline geliyor. Buna bir örnek “elektronik tasma” gibi dizayn edilen “MESS Safe,” yani Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası’nın fabrikalarda ve işyerlerinde işçi güvenliği ve salgın mücadelesi için geliştirdiğini iddia ettiği bir dijital gözetim sistemi. Medyada bunun modern köleliğe adım olarak tartışılması tesadüf değil. Nihayetinde, sorumlular bu sistemlerin arkasında gizli sınırsız totaliter gözetim hedeflerini açıklamadan edemiyorlar: “(kusur) virüsü fabrikaya taşıyan işçide, bunları dışarıya hiç bırakmasak mı diye düşünüyoruz. (Manisa OSB Yönetim Kurulu Başkanı Sait Türek)”.⁷ Bu tür projeler, kuşkusuz ki, otoriter hükümetlerin pandemi yönetiminden bağımsız değil. Aksine, Türkiye, Brezilya,

Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde şahit olduğumuz, binlerce kişinin ölümüne neden olan basiretsiz ve öngörüsüz biyopolitika bununla doğrudan bağlantılı. Var olan toplumsal eşitsizlikler ve otoriter dönüşümler büyük oranda viral ve biyososyal iz takibi ile ilgili hukuki, yapısal ve teknokratik düzenlemelere sirayet etti. Bu sirayet etme biçimi önemli. Burada dijital teknolojilerin, veri siyasetinin, teknokratik yaklaşımlar ile gözetime dayalı totaliter biyopolitikanın ve otoriter pratiklerin (bilgi manipülasyonu, antidemokratik, keyfi ve yanlış gözetim ve kontrol, yasaklama ve baskı gibi) sınırları çok da belli olmayan bir birleşiminden bahsetmek mümkün. Ben buna *otoriter asemblajlar* demeyi tercih ediyorum. Birleşim anlamında kullanıldığında asemblajlar içinde, bileşenlerin birbirleriyle ilişkisi ve etkileşimi kati değil, esnektir. Bunlar, içinden geçtiğimiz sürecin harekete geçirdiği talepleri, söylemleri, çelişkileri ve pratikleri etkileyebilirler –ya da tam zıttı yönde bunlardan etkilenebilirler.

Demokratik alanların daraldığı ve gözetimin yoğunlaştığı böylesi bir dönemde bunların nasıl işleyeceği önemli olacaktır. Koronavirüs, kendi eliyle olağanüstü haller yaratan otoriter-popülist rejimlerde ve demokrasiye dair gerilimlerden beslenen liberal-demokratik rejimlerde ölüm-kalım, güvenlik, yaşam ve beden politikalarını ciddi boyutlarda etkiledi. Dijitalleşme ve veri siyaseti –buna ne isim verirseniz verin ya da hangi senaryoyla açıklarsanız açıklayın– hem içinden geçtiğimiz süreçte hem de pandemi sonrası dünyada paydaş olacaklar. Teknolojik gözetimin başka amaçlara açık olarak inşa edilip edilmediği, elde edilen verilerin kimin kontrolünde ve ne kadar süre saklanacakları, teknoloji şirketlerinin devletlere sundukları altyapıyı kullanarak kendilerine avantaj sağlayabilecekleri tartışma konularından sadece bazıları. Devlet ve dijital şirketler arasındaki işbirliği ile dijital otoriterleşmenin ve/veya totaliter gözetimin kapitalizmi yeni bir boyuta taşıyıp taşımayacağı da ucu açık sorulardan bazıları. Muhakkak ki, bu sorulara verilecek cevaplar dijital teknolojilerin ve veri ağlarının siyasal ve toplumsal hayatta şimdiye kadar üstlendiği rol ile ilgili olacaktır. Bu yazıda Korona dönemine özgü dijital gözetim uygulamaları ve veri siyasetlerini ele aldım. Kısmen de olsa, çoğulcu, katılımcı ve tekelleşmeyi (devletlerin ya da şirketlerin) önleyici pratiklerin ve veri siyasetlerinin mümkün olduğuna değindim. Distopik ve despotik anlatılara mahkûm değiliz derken, aslında çok da yeni olmayan bir ön kabulü tekrar etmekten öteye geçmiyorum. Teknolojiler –tıpkı virüsler gibi– toplumsal, tarihsel, coğrafi, siyasal ve kültürel bağlamlarından tamamen bağımsız oluşmaz ve etki etmezler. Bu dijital teknolojilerin gözetim, denetim ve halk sağlığı için kullanılmasını da kapsar. Ne tek başlarına iyileştirici, koruyucu, kapsayıcı politikalara önyak olur veya garanti altına alırlar ne de siyasal ve toplumsal çerçeveden bağımsız otoriterliği körüklerler. Dolayısıyla, pandemi süreci ve sonrasında hangi viral gerçekliklerin, bedenlerin, kırılganlıkların ve sınırların oluşacağı viral izlerin nasıl ve hangi saikler ile takip edileceği ile de doğrudan bağlantılı.

Kaynaklar:

Agamben, Giorgio. 2020. "Covid-19: Gereksiz Bir Acil Durumun Yarattığı İstisna Hali." *Terrabayt*, 27 Şubat. <https://terrabayt.com/>

Browne, Simone. 2015. *Dark Matters: On the Surveillance of Blackness*. Durham, NC: Duke University Press.

Chandler, David. 2020. "The Coronavirus: Biopolitics and the Rise of 'Anthropocene Authoritarianism.'" *Russia in Global Affairs* 18 (2): 26-32.

Criado-Perez, Caroline. 2019. *Invisible Women: Exposing Data in a World Designed for Men*. New York: Abrams Press.

Halikiopoulou, Daphne. 2020. "The Pandemic is Exposing the Weaknesses of Populism, But also Fuelling Authoritarianism." *LSE Blog*, 1 Nisan.

https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/04/01/covid-19-is-exposing-the-weaknesses-of-populism/?fbclid=IwAR22NmJAOFGI3ERAFE7Zw9qGtNu6HZEEpVMWVgnQVaY_8kk39kN5yikTABE

Harari, Yuval Noah. 2020. "The World After Coronavirus." *Financial Times*, 20 Mart. <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>

Klein, Naomi. 2020. "Screen New Deal." *The Intercept*, 8 Mayıs. <https://theintercept.com/2020/05/08/andrew-cuomo-eric-schmidt-coronavirus-tech-shock-doctrine/>

Latour, Bruno. 2020. "Is This a Dress Rehearsal?" *Critical Inquiry*, 26 Mart. <https://critinq.wordpress.com/2020/03/26/is-this-a-dress-rehearsal/>

Los, Maria. 2006. "Looking into the Future: Surveillance, Globalization and the Totalitarian Potential." Lyon, David (Der.) *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*. Cullompton, UK: Willan Publishing, s. 69-94.

Lyon, David. 2007. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity.

Martin, French ve Torin Monahan. 2020. "Disease Surveillance: How Might Surveillance Studies Adress Covid-19?" *Surveillance & Society* 18(1): 1-11.

Nabben, Kelsie. 2020. "Hacking the Pandemic: How Taiwan's Digital Democracy Holds COVID-19 at Bay." *The Conversation*, 11 Eylül. <https://theconversation.com/hacking-the-pandemic-how-taiwans-digital-democracy-holds-covid-19-at-bay-145023>

Philippopoulos-Mihalopoulos, Andreas. 2020. "Covid: The Ethical Disease." *Critical Legal Thinking*, 13 Mart. <https://criticallegalthinking.com/2020/03/13/covid-the-ethical-disease/>

Polat, Nurhak. 2020. "Koronavirüs Normallığı, Viral İzler ve Dijital Otoriterleşme. *Birikim*, 373. <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-373-mayis-2020/10040/koronavirus-normalligi-viral-izler-ve-dijital-otoriterlesme/11779>

Sendika.Org. 2020. "Kusur fabrikada değil, virüsü fabrikaya taşıyan işçide; bunları dışarıya hiç bırakmasak mı?" 6 Ağustos. <https://sendika63.org/2020/08/kusur-fabrikada-degil-virusu-fabrikaya-tasiyan-iscide-bunlari-disariya-hic-birakmasak-mi-593605/>

Spinney, Laura. 2018. *1918-Die Welt im Fieber: Wie die Spanische Grippe die Gesellschaft veränderte*. Hanser.

Sotiris, Panagiotis. 2020. "Is a Democratic Biopolitics Possible?" *Socialist Project*, 14 Mart. <https://socialistproject.ca/2020/03/is-a-democratic-biopolitics-possible/>

Ticktin, Miriam. 2020. "No Borders in the Time of Covid-19." *American Anthropologist*, 2 Temmuz. <http://www.americananthropologist.org/2020/07/02/no-borders-in-the-time-of-covid-19/>

¹ Viral, kelime anlamı olarak virüs yayılması ve virüse dair demek. Son yıllarda özellikle internet ve sosyal medya platformlarında zincirleme paylaşım ve belli bir içeriğin 'bulaşma' benzeri yayılması anlamında kullanılıyor. Bu yazıda viral iki anlamı da kapsayacak şekilde kullanılıyor.

² Agamben "çıplak yaşam"ı etikten yoksun doğal yaşam (*zoe*) ve modern etik ve biyoiktidarın rasyonelliğiyle şekillenen siyasi varlık ve biyopolitik sorun olarak yaşam (*bios*) zıtlığı ile kurguluyor. İstisna hallerinde iktidar bireyi *zoe*'ye indiriyor ve *bios* devreden çıkıyor. Biyoiktidar istisna hallerinde gözler önüne seriliyor. Şubat 2020'de yazdığı bir blog yazısında Agamben pandemi politikalarının ölçsüz olduğunu ve "istisna halini normal bir yönetim paradigması olarak kullanma" eğilimine işaret ettiklerini iddia etti.

³ Tamamen iyimser veya tamamen kötümser kutuplaşmasını doğuran teknik belirlemci, yani dijital teknolojilerin insanlar üzerinde mutlak ve tek yönlü etkisinden yola çıkan yaklaşımlara eleştiriler var aklımda.

⁴ RMIT Üniversitesi Dijital Etnografi Araştırma Merkezi'nden Kelsie Nabben, Tayvan'da dijital demokrasi modelinin pandemi öncesinde inşa edildiğini söylüyor. Sorumlu Bakan Audrey Tang'ın 2016'da gerçekleşen Açık Toplum (*Open Society*) Konferansı'nda "Şeylerin İnterneti"nin var olanların interneti ("*internet of beings*"), sanal gerçekliğin paylaşılan bir gerçeklik ("*a shared reality*"), makine bazlı öğrenmenin işbirliği içinde öğrenme ile ikame edileceği, kullanıcı deneyimi yerine insan deneyimlerinden bahseden bir model sunuyor. Yakın tekillikten ("*the singularity is near*") ziyade çoğulluk ("*the plurality is here*") mottosunu hatırlama ve hatırlatma görevini üstlenen bir dijital politikadan bahsediyor (bkz.: Nabben, 2020).

⁵ Simone Browne, *Dark Matters: On the Surveillance of Blackness* (2015) kitabında siyahlık (*blackness*) ve siyah bedenler olmadan gözetimin geçmişte ve günümüzde nasıl işlediğini anlamının mümkün olmadığını gösteriyor. Gözetim uygulamaları ve teknolojileri, paradoksmuş gibi gözüke de siyah bedenleri gözetimin nesnesi yaparak gözetimi görünmez kıldı. Siyahlık gözetim pratikleri ve tartışmalarında "adı konulamaz bir mesele" (*nonnameable matter*) olmaya devam ediyor.

⁶ *Grundrechte* savunuculuğu, Almanya'da son yıllarda hızlıca artan toplumsal bölünme ve "toplumun ortası"nın (*Mitte der Gesellschaft*) gittikçe sağa kayması ile de ilgili. Berlin gibi büyük şehirlerde yapılan eylemlere aşırı sağcılar ve onları içinde barındıran AfD (Almanya için Alternatif Partisi) seçmenleri katılıyor ve destek veriyor. Kamusal, kurumsal ve bireysel alanı kısıtlayan her türlü pandemi tedbirine karşı çıkıyorlar. Maske gibi hijyen kurallarına zorlanmayı bireysel özgürlüklerin ve anayasal hakların (*Grundrechte*) erozyonu olarak görüyor ve bütün önlemlerin koşulsuz kaldırılmasını talep ediyorlar. Sağ popülist, Yahudi karşıtı ve Almanya'yı "korona diktatörlüğü" olarak tanımlayan medyatik figürler bu hareketlenmenin başını çekiyor. Eylemlerde Nazi sembolleri ya da sloganları ile katılan aşırı sağ ile

aralarına sınır koyma gereği duymuyorlar. Başkaldırı 2020 (*Widerstand 2020*) adı altında bir araya gelerek kurulan bir parti de önemli bir rol oynuyor. Bu parti, pandemi yönetiminin Alman parlamenter demokrasinin çöküşüne bir işaret olduğunu iddia ediyor.

⁷ Bkz. Sendika.Org 2020.